

باغ فین کاشان

در این باغ نمونه‌ای از آثار معماری صفویه و قاجاریه دیده می‌شود.

ساختمان اصلی و صفه‌ها مربوط به دوران شاه صفی و شاه سلیمان است و بعدها ساختارهایی به آن اضافه شده است.

اکنون دو صفه بنام شاه عباسی و فتحعلیشاهی باقیمانده است.

صفه فتحعلیشاهی در سال ۱۲۲۶ ساخته شده و دارای نقاشی‌های زیبا است و کتیبه‌ای به خط نستعلیق در داخل صفه در روی گچ‌بری دیده می‌شود که خاوری نام شاعر آن دوره اشعاری سروده است که تقریباً محور گردیده و کاتب کتیبه محمد تقی حسینی است.

سر در کنونی باغ، از بناهای دوره قاجار است که در اطراف آن قراولخانه و ساختمان‌های دیگر ساخته شده است. باغ فین بعلت وجود چشمه‌های زیاد و سروهای بلند و جریان آب در جویها و وجود فواره‌های متعدد، از زیباترین باغهای قدیمی است.^(۱)

بازار مروی - مدرسه خان مروی

مدرسه مروی از بناهای دوران فتحعلیشاه است و دارای سردر و هشتی و صحن وسیع و حجرات و ایوانهای متعدد، با کاشی‌کاری‌های زیبا است.

کتیبه‌ای به خط نستعلیق سفید رنگ در روی کاشی دیده می‌شود که بانی آن را فخرالدوله معرفی می‌کند.

قصیده‌ای درباره این مدرسه، صبا سروده که چند بیت آن نوشته می‌شود.

ساخت این مدرسه عالی فرخنده اساس   که ندید است قضا ثانی آن تاسیسی

منشی طبع صبا از پی تاریخش گفت   که سزد مدرس این مدرسه را ادیسی

شهرت کنونی آن بنام خان مروی باین علت است که بانی آن فخرالدوله حاکم مرو بوده، این مدرسه را فخریه نیز نام داده‌اند و در یکی از کتیبه‌ها چنین ثبت شده «وسمیت مدرسه الفخریه»^(۲)

در ایوان مقابل در ورودی و در بالای سردر که دارای مقرنس کاری است به خط نستعلیق در روی

۱ - بناهای تاریخی، ص ۱۹۶.

۲ - بناهای تاریخی، ص ۱۵۷.

کاشی لاجوردی چنین نوشته است.

(قدم هذا بنيان القوائمه الاركان بتوفيق الله الملك المستعان)
 في ايام دولة السلطان الاعظم و الحاقان الاكرم السلطان فتحعليشاه قاجار
 خدالله ملكه و سلطانه و افاض على العالمين بره
 و احسانه حرزه محمد مهدي سنه ۱۲۴۰)

مسجدسید عزیزاله - بازار چهارسوق

این مسجد از بناهای زمان فتحعلیشاه و دارای جلوخان و هشتی و صحن و شبستان است. این مسجد از مساجد چهار ایوانی است و در عداد زیباترین مساجد دوره قاجار است در تزئین این مسجد از انواع کاشی های خوش طرح، با اشکال هندسی و نقش و نگارهای دیگر استفاده شده است. منظره صحن به علت داشتن کاشی های هفت رنگ و شمشه بندی و نقوش و ترسیمات هندسی بسیار جالب است.

در بدنه داخلی ایوانها، کتیبه هایی بر روی کاشی به خط ثلث سفید رنگ، بر متن لاجوردی نقش شده و در پایان یکی از کتیبه ها نام کاتب و تاریخ نصب کتیبه خوانده می شود. «حرره العبد محمدفی ۱۳۱۰» طاق بندی و شمشه کاری و کاسه های معلق سقف ایوانها از آثار تزئینی بسیار ارزنده این مسجد به شمار می رود.

طراحان و کاشی کاران، سعی کرده اند که از نقوش مکرر خودداری کنند، و به همین جهت هر بدنه کاشیکاری مسجد، نقش و طرح خاص دارد.

در سردر مدخل اصلی مسجد کتیبه یی به خط نستعلیق نصب گردیده که حاکی بر لزوم انجام فرایض مذهبی است^(۱)

مسجد حاج رجبعلی شیرازی - خیابان بوذرجمهری

این مسجد از اماکن قدیمی تهران و دارای صحن وسیع و شبستان و ایوان است. شبستان این مسجد از نظر هنر معماری و تزئینات کاشی کاری بسیار زیبا است. این مسجد در سال ۱۲۶۲ به وسیله استاد محمد قلی شیرازی ساخته شده است.

امامزاده حسن(ع)

فرزند امام حسن مجتبی(ع) است، گنبد بقعه از کاشی کاری های دوره قاجار و ضریح آن از آثار زمان فتحعلیشاه است. شکل (۱۶۸)

بقعه سهل بن علی - قصبه آستانه

بنای کنونی سهل بن علی دارای صحن و رواق و گنبد بزرگ آجری و ایوان کاشی کاری و آینه کاری است. این بنا متعلق به اوائل قرن ۱۲ هجری است. تاریخ سنگ مرقد سال ۷۷۲ هجری و صندوق و در و پنجره مشبک چوبی این مقبره، بسیار نفیس و قابل ملاحظه است. در داخل ضریح صندوق چوبی که روی مرقد واقع است کتیبه ای به خط نسخ دارد که از نظر حکاکی بسیار با ارزش است.

امامزاده سید اسماعیل(ع)

بقعه قدیمی امامزاده سید اسماعیل، شامل صحن و ایوان و گلدسته بلند و رواق و ضریح و یک مسجد کوچک است.

شکل ۱۶۸- بقعه حضرت امامزاده حسن(ع)

در روی ایوان، کتیبه‌ای به خط نستعلیق سفید رنگ بر روی متن لاجوردی وجود دارد و از مفاد کتیبه معلوم می‌شود که ساختمان ایوان و دو گلدسته کاشی‌کاری آن، در زمان سلطنت محمد شاه قاجار و در سال ۱۲۶۲ به کوشش حاج عیسی خان بیگلربیگی دولو انجام گرفته است، در ایوان یک رشته مقرنس کاری و گچ‌بری زیبا و جالب وجود دارد. شکل (۱۶۹)

مسجد نصیرالملک

از بناهای دوره قاجاریه است. از لحاظ معماری و کاشی‌کاری به مسجد وکیل شباهت زیاد دارد و در قرن ۱۲ هجری ساخته شده است. شکل (۱۷۰)

مدرسه ابراهیم خان

در مرکز کرمان مدرسه زیبا و وسیعی بنام ابراهیم خان ظهیرالدوله حاکم عصر قاجار، وجود دارد. در این مدرسه نمونه‌های زیبایی از کاشی‌کاری، مقرنس‌کاری و گچ‌بری دیده می‌شود.

مدرسه سلطانی کاشان

از بناهای معروف و زیبای کاشان است که در قرن سیزدهم هجری بنا گردیده، این مدرسه که به سبک مدرسه چهارباغ اصفهان ساخته شده، از لحاظ گنبد عظیم و شبستانهای وسیع و حجرات اطراف و کاشی‌کاری‌های زیبا، بسیار جالب است.

شروع این ساختمان در سال ۱۲۲۱ و مدت هشت سال ساختمان آن طول کشیده و در سال ۱۲۲۹ به پایان رسیده معمار این مدرسه، محمد شفیع است.^(۱)

مسجد سید

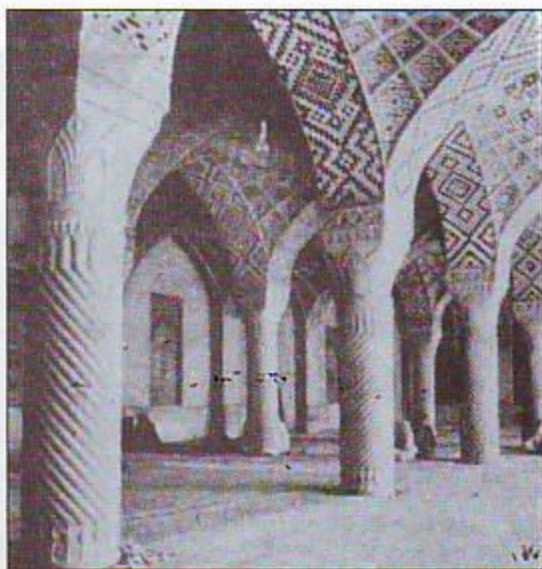
از ابنیه مشهور قرن سیزدهم هجری و به علت داشتن کاشی‌کاری‌های متنوع و کتیبه‌های زیاد و گنبد زیبا و ایوان و محراب، بسیار معروف است. بانی این مسجد حجة الاسلام شفتی بوده است.

مسجد حاج محمد جعفر

ساختمان این مسجد در سال ۱۲۹۶ شروع شده و از نظر معماری و کاشی‌کاری بسیار جالب است.

شکل ۱۶۹- بقعه حضرت امامزاده اسماعیل (ع)

شکل ۱۷۰- مسجد نصیرالملک

دروازه ارک سمنان

بنای دروازه مربوط به دوران قاجاریه است.

مسجد سلطانی بروجرد

از بناهای زیبای قرن سیزدهم و دارای صحن وسیع و شبستان‌های متعدد و گنبد و ایوانهای بلند، مزین به کاشی‌های زیبا است. بطور کلی این مسجد با توجه به سبک معماری و تزیینات آن (گچ‌بری - کاشی‌کاری و کتیبه‌ها) معرف هنر معماری و هنرهای تزیینی دوره قاجار است.

در این مسجد تاریخ‌های ۱۲۴۸ - ۱۲۹۱ و ۱۲۹۶ در کتیبه و الواح سردر آن خوانده می‌شود.

در لوحه طاق ایوان غربی به خط نستعلیق برجسته در روی گچ نوشته شده:

(عمل استاد اسکندر شیرازی، این دو طاق مقرنس توسط جناب مستطاب میرزا معصوم اتمام پذیرفت غره شعبان المعظم ۱۳۰۹)

در ایوان شمالی، الواح گچی که شامل ذکر مناقب حضرت علی بن ابیطالب (ع) و احترام به مساجد است وجود دارد.

مسجد وکیل

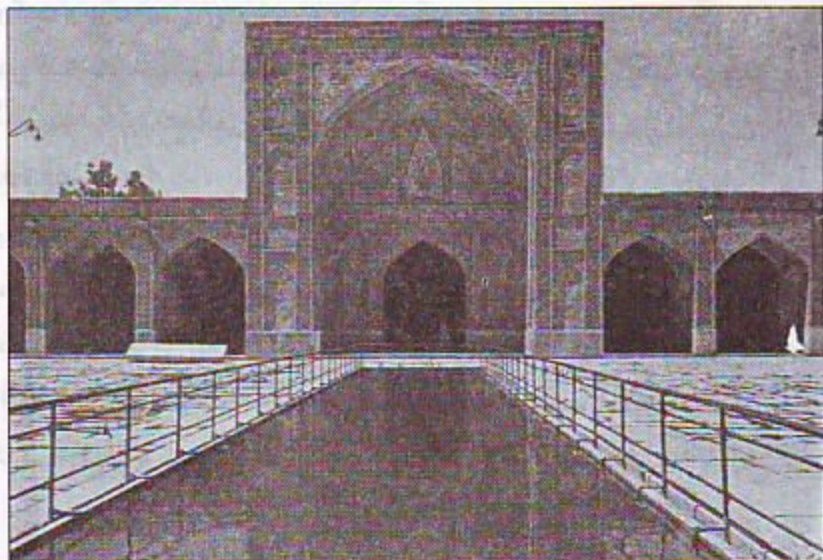
از بناهای دوره کریم‌خان زند است که دارای صحن وسیع و سردر و شبستان و چهل و هشت ستون سنگی زیبا است. تاریخ این بنا ۱۱۸۷ هجری و تزیینات آن در زمان قاجاریه انجام شده است. منبر چهارده پله آن از سنگ مرمر و بسیار ممتاز است. در کتیبه‌های کاشی این مسجد، نام فتحعلیشاه و ناصرالدین شاه قاجار دیده می‌شود. تاریخ کتیبه ایوان سال ۱۲۴۴ هجری است. شکل (۱۷۱)

عمارت خورشید - به صورت برج مدوری است با ترکهای شبیه نیم ستون که دارای سه طبقه و دوازده اطاق است و گچ‌بری و نقاشیهای زیبا دارد. این ساختمان به دستور نادرشاه برای حفاظت گنجیهای او در کلات ساخته شده است (۱۱۵۹) شکل (۱۷۲)

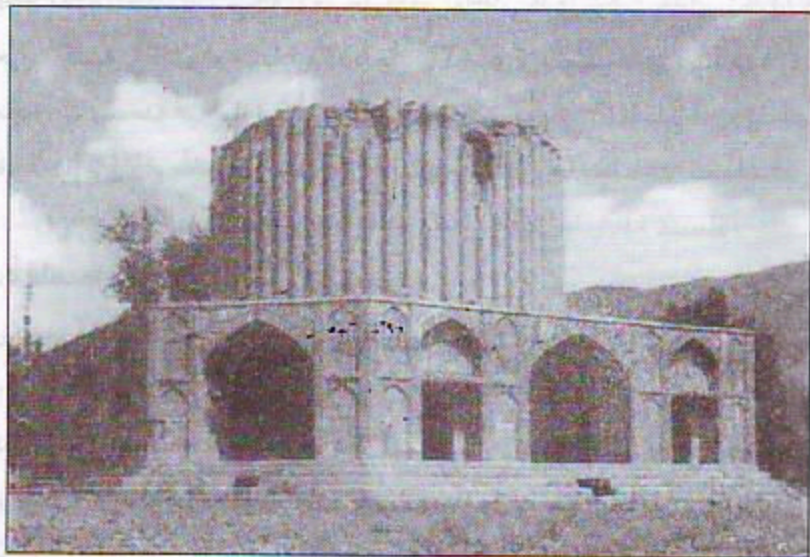
مسجد جامع گلپایگان

بنای اصلی این مسجد مربوط به دوره سلجوقیان است، ولی در زمان فتحعلیشاه قاجار، در قسمت غربی و شرقی مسجد، بناهای تازه و شبستانهای جدید ساخته شده است.

شکل ۱۷۱- مسجد وکیل (شیراز)

شکل ۱۷۲- کاخ خورشید

این مسجد دارای صحن وسیع و گنبد بزرگ آجری است و کتیبه‌هایی به خط کوفی در اطراف محراب و گنبد وجود دارد.

در متن کتیبه نام بانی این مسجد ابونصر ابراهیم بن محمد بن ابراهیم نوشته شده است.

امامزاده زید(ع)

این بقعه دارای صحن، ایوان، رواق آینه کاری، گنبد و مدفن سید زید بن، زین العابدین بن حسین بن علی علیه السلام است. قدیمیترین تاریخ بقعه ماه رجب ۹۲۰ هجری است که مربوط به دوره صفویه است، ولی در داخل بقعه، روی درب خاتم دو تاریخ ۱۲۹۷ و ۱۳۰۹ هجری خوانده می‌شود و معرف این است که در دوران قاجاریه تعمیرات اساسی در این بقعه به عمل آمده است. سنگ قبر مرمری به نام لطفعلیخان زند در ایوان جنب بقعه دیده می‌شود.

مسجد حاج علی آقا (چهلستون)

ساختمان مسجد شامل، مناره، دو گلدسته رواق، صحن، شبستان، شاه نشین و محراب است. در داخل شبستان، چهل ستون سنگی که ارتفاع هر ستون ۲ متر و به قطر ۹۰ سانتیمتر است وجود دارد.

سردر و مناره و گلدسته و محراب مسجد مزین به کاشی کاری خشت هفت رنگ است. در در بالای محراب، کتیبه‌یی کاشی وجود دارد که داخل آن گچ‌بری و مقرنس کاری دیده می‌شود. در مجاورت مسجد، آب انبار و کاروانسرای ساخته‌اند، که بانی آن را علی آقا نوشته‌اند. مجموعه بناهای این مسجد در سال ۱۳۲۸ قمری و زمان قاجاریه ساخته شده است.

امامزاده قاسم(ع)

بنای بقعه، هشت ضلعی آجری است که دارای صحن و حرم، ایوان، رواق و گنبد کاشیکاری است.

صندوق چوبی مرقد، متعلق به زمان شاه طهماسب اول صفوی است. ولی ایوان بنا و صریح چوبین مرقد، از آثار قرن سیزدهم هجری، در اطراف صندوق به خط ثلث برجسته آیاتی از کلام الله مجید حک شده و در روی دو ضلع شرقی و غربی صندوق، کتیبه‌یی به خط نستعلیق خواننده می‌شود. از طرف فتحعلیشاه قاجار دستور تعمیر ایوان داده شده و مجمر اصفهانی اشعاری در این

باره سروده که چند بیت آن نوشته می‌شود.

کجا این عدل درگیتی کجا این نام در عالم
از آن پس کاین بنا از عهد خوبان سست تر آمد
چنان افراشت بنیانش که بر اوج ملک ماند
غرض چون یافت تعمیر از پی تاریخ آن مجمر
کنون این شاه و آن کسری کنون این خسرو این جم
بفرمانش چون عهد عاشقان شد سخت مستحکم
یکی فیروزه گون گنبد فراز نیلگون طارم
رقم زد (شد اساس بقعه قاسم ز شه محکم)^(۱)

امامزاده سلطان علی بن محمد باقر (ع)

ساختمان این بقعه متعلق به دوره مغول است ولی در دوران صفوی و قاجار تعمیرات و تزیینات کاشی‌کاری زیادی در آن به عمل آمده، بنای با شکوه آن شامل، ایوان بلند و دو گلدسته مزین به کاشی و گنبد کاشی‌کاری است.

بقعه شاهزاده ابراهیم (ع) (کاشان)

این بقعه از بناهای دوران قاجار که در سال ۱۳۱۲ هجری ساخته شده است. این بنا دارای گنبد کاشی‌کاری فیروزه‌پی رنگ و گلدسته‌های بلند و صحن و ایوان آینه‌کاری است.

در اطراف رواق و سقف ایوان، مجالس نقاشی بر روی گچ کشیده شده و داخل بقعه آینه‌کاری زیادی دارد که بسیار زیبا است.

در روی در داخل بقعه کتیبه زیر خوانده می‌شود:

وقف آقا شاهزاده ابراهیم پسر سلطان ابن موسی ابن جعفر علیهم السلام نمود.

آقا سید مهدی ابن حاجی سید حسین بروجردی فی سنه ۱۳۰۳ (۲)

مسجد و مدرسه سید نصرالدین

این مسجد بنا به دستور خانم منیرالسلطنه زوجه ناصرالدین شاه قاجار ساخته شده و به نام منیره معروف و در خیابان خیام واقع است.

۱ - مواد التواریخ، حاج حسین نخجوانی، ص ۵۲۰.

۲ - فهرست بناهای تاریخی، ص ۱۹۷.

محمدعلی سروش اصفهانی، قصیده‌یی در این باره سروده که چند بیت آن نوشته می‌شود.

لوحش الله ساخت این دلکش بنای دلپذیر
ناصرالدین شاه عادل شهریار شیرگیر
سالکانرا مقصد و پرهیز کارانرا مصیر
هاجر آسا خواهر نیکوی آن دانا وزیر
پرتو رأی منیرالسلطنه بدری منیر
بخش یارب با نیش را جنت حورا حریر
(انما تمت بنصراله) گذشتش از ضمیر

۱۳۱۰ ق

نیرو عصمت که قصر سلطنت زو شد منیر
کرد بر پا این بنا در عهد شاه دادگیر
مرفد پر نور سید ناصرالدین را حریم
منت اینزد به پایان برد این فرح مقام
بود چون ماه نوی کرد این همایون جای را
هرکه دید این مدرس و این مسجد و محراب گفت
خواست تا تاریخ اتمامش کند پیدا سروش

ساختمان نظامیه

عمارت نظامیه در زمان ناصرالدین شاه بنا شده و سبک معماری قاجار را نشان می‌دهد. در تالار آن تصویر وزراء و سفرا و رجال دوره قاجار را یکی از نقاشان ترسیم کرده است که معرف وضع لباس و پوشاک دربار ایندوره است.

میرزا مجرم از شعرای زمان قاجار درباره تاریخ ساختمان، اشعاری سروده که چند بیت آن نوشته می‌شود.

یگانه گوهر، بحر سخا و مجد و کرم
سپهر قدر و قدر قدرت قضا توام
بساخت قصری چون رأی خویش مستحکم
چگونه قصری روشن چو نیرو اعظم
صفای ساحت او رشگ بوستان ارم
علم بباغ نظامیه گشت نور عالم
(زی ای بنای نظامیه جاودان محکم)

۱۲۷۰

به بخت شاه جوان بخت صدراشرف اعظم
سحاب همت و کیوان شکوه و عرش سریر
فراخت کاخی چون عزم شهریار متین
چگونه کاخی والا چو گنبد مینا
فضای عرصه او شرم آسمان برین
چو یافت زیب به نام خوش نظام الملک
نگاشت خامه مجرم برای تاریخش

در تاریخ بنای سد رودخانه قم که به امر فتحعلیشاه قاجار ساخته شد، ملک الشعرا صبا قصیده‌یی گفته، که دو ماده تاریخ در آن درج است، و چند بیت آن نوشته می‌شود.

دست قدرت تا به دهر این هفت منظر برکشید
دهر را کی این چنین در حلیه و زیور کشید

خاک قم کز قبّه عرش برین سر برکشید
 کز خرابی بوم هم رختش ز بوم و برکشید
 ز آن زمین برگوشه سر برگوشه محور کشید
 کاسمانش از مه و خورشید سیم و زر کشید
 از کرم در راه آن در پای سی معبر کشید
 (هم به قم سدی دوم اسکندر دیگر کشید)

۱۲۱۹

درباره تاریخ بنای مدرسه در قم که به دستور شاه قاجار ساخته شده بود فتحعلیخان صبا دو بیت

زیر را سروده است.

وندرد آن این چار ایوان سر به هفت اختر کشید
 زد رقم (کین چار ایوان سر به کیوان برکشید)

۱۲۳۷

مجتمع پاکان دین خیرالبلاد ام‌القری
 این همایون خطه از سیل حوادث شد چنان
 ز امر آن مهر سپهر معدلت بس قصرها
 هم در آن افکند طرح سدی از آغاز کار
 الغرض سدی چو آن اسکندر ثانی به قم
 منشی طبع صبا از بهر تاریخش نوشت

هم در آنجا کرد بنیاد این همایون مدرسه
 چون تمام این چار ایوان شد بتاریخش خرد

درباره تعمیر مسجد قم که در دوره قاجاریه به دستور ناصرالدین شاه انجام شده، ادیب الممالک

فراهانی اشعار زیر را سروده است.

قصری دهد خداهش بهر خشت در بهشت
 در سوره برائنه ز قول نبی نبشت
 بنیاد صد هزار سرا در بهشت هشت
 هریک شود به خلد ورا بوستان و کشت
 تاریخ این بهشت امیری نگاشت (خشت)

ق ۱۳۰۰

گویند هر که خانه حق را نهاد خشت
 این راز را مفسر آیات ایزدی
 یک پایه از بهشت به قم هشت و بهر خویش
 این خشت‌ها که در پی مسجد به کار برد
 چون در بهشت خشت شود قصر شاهوار

درباره تعمیر روضه رضویه حضرت عباس(ع) که در دوره قاجاریه انجام گرفته، شباب شوشتری

آیات زیر را سروده.

سری به زانوی فکرت بد از قصور حواس
 (تبارک الله از این مرقد بلند اساس)

ق ۱۳۰۹

شباب را پی تاریخ سال تعمیرش
 سروش غیب بگوش آمدش چنین که بگو

استان قدس رضوی شامل بناهای زیر است.

● صحن عتیق - صحن جدید - مسجد گوهرشاد - مدرسه پرزاد - مدرسه بالاسر - مدرسه دو در - موزه و کتابخانه - دارالحفاظ - دارالسیاره - توحیدخانه - مسجد بالاسر - گنبد الله وردیخان - گنبد حاتم خانی - دارالضیافه - دارالسلام - دارالسرور.

● صندوق چوبی مرقد مطهر، کتیبه‌ای دارد به خط علیرضا عباسی که عبارت «کلب استان شاه ولایت عباس الحسینی الموسوی الصفوی تقدیم نمود سنه ۱۰۳۲» خوانده می‌شود.

● گنبد زرین حرم حضرت رضاع (ع) دو پوشه است، پوشش خارجی آن طلاکاری شده و کتیبه‌ای به خط علیرضا عباسی دارد که نام شاه عباس صفوی و تاریخ آغاز و پایان کار تزیین گنبد نوشته شده است (۱۰۱۰ - ۱۰۱۶).

● کتیبه دیگری مربوط به زمان شاه سلیمان صفوی است که بر بدنه گنبد دیده می‌شود.
● گلدسته‌های طلا که بر روی ایوان جنوبی قرار دارد مربوط به دوران شاه طهماسب صفوی و نادرشاه افشار است.

● گنبد حاتم خانی که داخل آن با سنگهای مرمر و کاشیکاری معرق زینت یافته، بانی آن حاتم بیگ، از وزرای شاه عباس است.

● گنبد دیگری که از نظر کاشیکاری قابل توجه است، بدستور الله وردیخان والی فارس ساخته شده.
● صحن جدید در زمان فتحعلیشاه قاجار بنا شده و در زمان محمدشاه با کاشی‌کاری تزیین یافته است.
● بر سر در ایوان غربی بست پایین خیابان، کتیبه‌ای وجود دارد که مربوط به دوره ناصرالدین شاه قاجار است.

«... هذه الايوان السلطان المغفور شاه عباس الصفوی و ظهر آثار الاندراست بمرور الدهور فامر بتعميره السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان ناصرالدین شاه قاجار خلد الله ملكه و المامور العالم عضدالملک الدولة العلیة و حاجب الروضة الرضویة میرزا محمد حسن الحسینی، کتبه محمد حسن الشهبیدی المشهدی سنه ۱۲۷۶»

در سال ۱۳۴۰ بنا بر دستور احمد شاه قاجار درباره تعمیر ایوان اقدام شد که کتیبه‌ای در این باره وجود دارد.

«امر بتعمیر هذه الايوان السلطان المغفور شاه عباس الصفوی و ظهر آثار الاندراست علیها بمرور الدهور و الزمان السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن السلطان احمد شاه قاجار خلد الله ملكه و الامور حاجب الروضة الرضویة میرزا مرتضی قلیخان الطباطبایی النائینی، کتبه میر حسین نقاشباشی استان قدس سنه ۱۳۴۰»

بست‌های آستانه قدس رضوی مکانی است که پناهندگان از هرگونه تعرض در امان هستند و هیچ کس و مقامی نمی‌تواند آنها را از تحصن خار کند.

بست تا زمان سلطنت احمد شاه قاجار هیچگونه تزیینات کاشی کاری نداشته بدستور این شاه بوسیله حاج سید جواد ظهیرالاسلام درصدد تجدید و تعمیر و تزیین این مکانها برآمدند و شرحی به مضمون زیر روی کاشی هفت رنگ بر آن نصب کردند:

«السلطان ابوالحسن علی بن موسی الرضا علیه‌السلام، و هو الملک القدیم، این شاهراه هدایت که فرش زمینش برتر از حجره آسمان و خروش آستانش حمله عرش رحمن است، پیشگاه جلال امامی است که جبرئیل امین بدریانی بازگاهش مفتخر و ملائکه مقربان بخ خدامی درگاهش مشتهرند.

درگه سلطان طوس امام هشتم رضا آنکه حریمش بود حریم رکن حطیم که از توفیقات سبحانی در عهد سلطنت جهانبانی اعلیحضرت شهرباری پادشاه اسلام پناه سلطان احمد شاه قاجار غزنصره خادم شریعت مطهره و جاروبکش آستان قدس حاج سید جواد الحسینی ظهیرالاسلام ترمیم و ترصیف و اضافه و تنظیف خیابان آن که صراط مستقیم هدایت و ارشاد است موفق آمد.

گر راه رضا پویی ایمن شوی از نعمت
از سعی جواد این راه ترصیف و مرمت شد
روح القدس این تاریخ تعلیم بدایع داد
در راه رضا باشد هر رحمت و هر نعمت
در عهد فریدونی احمد شه دین حشمت
گفتا که مگو باز آآ باز است در رحمت»

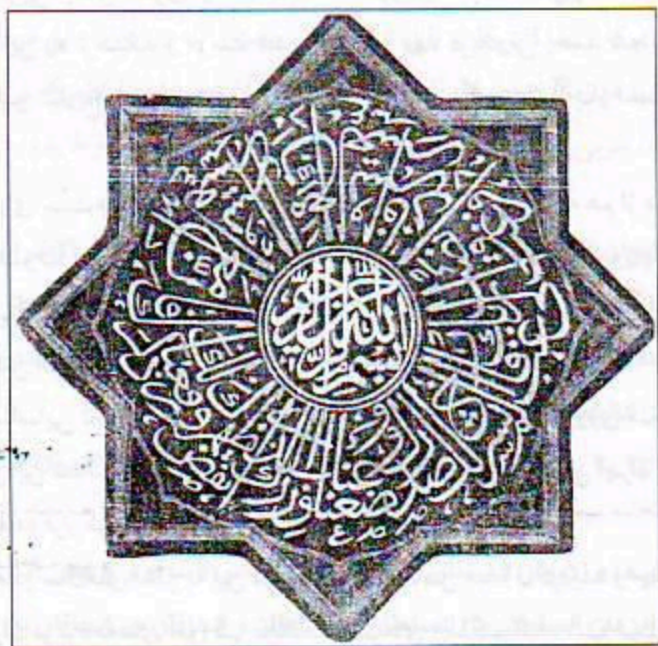
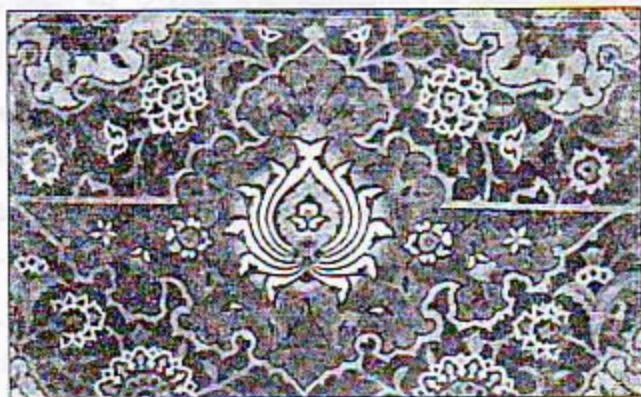
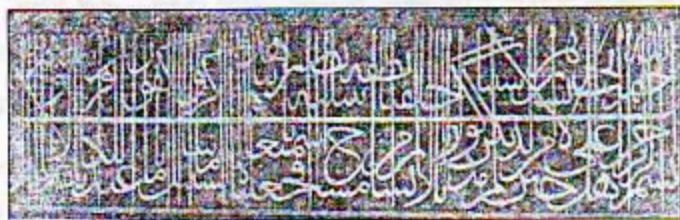
۱۳۳۴

کشور ما دارای سنت‌های کهن و شاهکارهای برجسته معماری است که هم از درخشان‌ترین آثار تمدن بشری محسوب می‌شود و هم می‌تواند راهنمای طراحان و معماران امروز باشد، که با توجه به نیازهای ناشی از زندگی جدید و تمدن پیشرفته بشری، طرح‌هایی به وجود آورند که تلفیقی از فنون جدید و سنن اقلیمی باشد.

ضرورت شناسایی تحول معماری در جهان که به پیدایش روشهای امروزی منجر گردید، لازم و مفید است. ولی این شناسایی باید به همراهی و به موازات معماری سنتی ایران و معماری‌های محلی مورد استفاده قرار گیرد.

خوشبختانه در سال‌های اخیر به این موضوع توجه خاص مبذول گردیده و جلوه‌های معماری ملی و محلی ایران در برنامه‌های آموزشی دانشکده هنرهای زیبا گنجانیده شده است.^(۱)

شکل ۱۷۲/۱ نمونه‌هایی از کاشی معرق در ایوان بست

کاخ‌های عهد قاجار و ساختمان‌هایی که در وسط باغات در تهران و یا در روستاهای مختلف احداث شده، هریک دارای لطف و زیبایی خاص است. ایوانهای سرپوشیده با ستونهای بلند و صفه‌های عریض و حجاری‌ها و کاشی‌کاری‌ها، همه از خصوصیات معماری سنتی ایران است. بیشتر آرایش تالارها و سراسراها و دهلیزهای درازی که به منزله سالن‌های پذیرایی بوده از مجموعه آینه‌کاری‌ها، کاشی‌کاری‌ها، حجاری‌ها، شیشه‌های رنگی و نقاشی‌های مختلف تشکیل می‌یافت و معرف هنر و مهارت و ذوق و سلیقه هنرمندان این عصر بوده است.

مردم ایران باید همیشه کوشش داشته باشند که در مقابل نفوذ هنر خارجی، ایستادگی کنند و هنر ملی از جمله معماری سنتی خود را حفظ نمایند.

خطری که وجود دارد تماس‌های مکرر و دائمی با خارجیان است، که آنرا وسائل نقلیه سریع‌السير امروز بصورت بسیار آسانی فراهم آورده است و ممکن است حس ابتکار را از میان ببرد و تقلید جای آنرا بگیرد.^(۱)

عواملی که همیشه روی معماری ایران اثر گذاشته و همیشه مورد توجه معماران ایرانی بوده اعتقادات مذهبی و شرایط جغرافیایی و اقلیمی است که در سال‌های اخیر کمتر به آن توجه شده است.

در عصر اخیر، روش‌های تازه‌یی در محاسبات ساختمانی بوجود آمد که با محاسبات قدیم تفاوت دارد. در روش محاسبات قدیم اصل بر این بود که فشار و بار ساختمان را در محل تیرها و ستون‌ها متمرکز کنند، اما با روش جدید کوشش می‌شود که هر عضو ساختمان متحمل بار خود باشد و بهمین جهت می‌توان ساختمان را به شکل‌های مختلف درآورد.

البته این کار خالی از اشکال نیست و باید پخش نیرو را در قسمت‌ها بررسی نمود. تضادهای موجود بین معماری محلی و جهانی در حقیقت همان اختلاف بین معماری سنتی و معماری امروزی است.

معماری سنتی با اقلیم پیوستگی دارد و معماری جدید تحت تأثیر روش‌های جهانی است و توجه زیادی به امکانات و شرایط اقلیمی و سنتی ندارد. بهمین جهت اغلب ساختمانها ظاهراً زیبا ولی نامناسب ساخته شده است.

بطور خلاصه معماری امروز ما تحت تأثیر معماری غربی قرار گرفته است و مهندسین معمار که

در خارج از ایران تحصیل کرده‌اند، نقش مهمی در این تأثیر دارند و معماری ما تقریباً شکل و حالت بومی و محلی را از دست داده است.

خوشبختانه در این اواخر تا حدودی به این مسئله توجه شده است و اغلب معماران به اشتباه خود پی برده‌اند و به این مسئله اشاره می‌کنند که معماری محلی و منطقه‌ای که مناسب یا احتیاجات محلی است، نبایستی فراموش شود. از این رو یک بازگشت به معماری محلی مورد نظر قرار گرفته که آثار آن تا حدودی مشهود است.

پیروی از معماری جدید با توجه به مقتضیات اقلیمی و معماری سنتی در استحکام و دوام ساختمان مؤثر است و زیبایی‌های محلی را نیز شامل می‌گردد.

بنابراین اگر معماری منطقه‌ای و محلی با روش معماری جدید، از لحاظ محاسبات و استحکام و زیبایی توأم گردد، نتیجه‌ای مطلوب از آن گرفته می‌شود.

سفال - کاشی

سفال - کاشی

هنر کاشی و سفال سازی که در دوران صفویه به اوج خود رسیده بود، کم‌کم ارزش و اهمیت خود را از دست داد و دیگر آثاری مثل دوران صفویه به وجود نیامد. به همین دلیل کاشی‌ها و سفال‌های دوره قاجاریه، مثل دوره قبل زیبایی و ظرافت ندارد.

در دوره صفویه به علت تشویق سلاطین و توجه خاص به تزیین مساجد و اماکن متبرکه و همچنین آمدن چینی سازان چینی و همکاری آنها با هنرمندان ایرانی نمونه‌های بسیار جالبی از این هنر به وجود آمد، که در موزه‌های خصوصی و دولتی و همچنین در مساجد آن دوره دیده می‌شود. مواد مورد عمل در سفال سازی، بطوری که تحقیق گردیده، در ادوار مختلف تغییری نکرده و مواد اصلی بیشتر از سنگ‌های سیلیسی بوده که در رودخانه زاینده رود، نائین اردستان و قم به مقدار زیاد یافت می‌شده است.

این سنگ‌ها را خرد و با آسیاب مخصوص نرم می‌کنند و پودر تهیه شده را با سریش مخلوط می‌نمایند و با آب آنرا به صورت خمیر در می‌آورند و با استفاده از چرخ کوزه‌گری، ظروف مختلف می‌سازند و آنرا در آفتاب خشک می‌کنند.

برای رنگهای مختلف از مواد زیر استفاده می‌شود.

از اکسید کبالت	آبی پررنگ
منگنز	سیاه
از اکسید مس	فیروزه آبی
اکسید سرب	زرد
از منگنز مخلوط با اکسید سرب	قهوه‌ای
از اکسید طلا	قرمز
از طلای حل شده در اسیدکلریدریک	طلایی
از اختلاط اکسید طلا با کبالت ^(۱)	بنفش

در دوره معاصر صنعت سفال سازی منحصر به ساختن کاشی‌های لعابی برای مصرف در ساختمان‌ها است (حمام - آشپزخانه). ظروف لعابی نیز ساخته می‌شود که بیشتر در بهار همدان تهیه می‌گردد، در کاشان و قم، شیراز، اصفهان، خراسان، یزد، کرمان و سایر شهرهای دیگر هم کارگاههای سفال سازی موجود است.

در آبادان کارگاه کوزه‌گری وجود دارد که ظروف سفالی و کوزه‌های مخصوص تصفیه و خنک کردن آب به نام حب و حبانه تهیه می‌نمایند.

پس از پیدایش ظروف پلاستیکی، ظروف سفالی اهمیت خود را از دست داد و کمتر از آنها استفاده می‌شود.

کاشی‌سازی نیز در این دوره رواج دارد و برای تزئین مساجد جدید و تعمیر مساجد قدیم از کاشی‌های هفت رنگ و معرق استفاده می‌کنند.

کاشی هفت رنگ از خاک رس و ماسه نرم (۹۰ درصد رس و ۱۰ درصد ماسه) تهیه می‌شود از این مخلوط خمیری تهیه می‌کنند و در قالب‌های چوبی قرار می‌دهند و در آفتاب می‌گذارند تا خشک شود. بعد از آن ماسه‌های سیلیسی پودر شده یا پودر کربنات دوسدیم را به نسبت دو به یک مخلوط و مایعی زرد رنگ درست می‌کنند و روی آجرها می‌مالند و در کوزه می‌گذارند تا پخته شود.

روی کاغذی که نقش مورد نظر را کشیده‌اند، خطوط نقش را سوراخ می‌کنند با قرار دادن کاغذ سوراخ‌دار روی کاشی و پاشیدن گرد ملون، نقش، روی کاشی منعکس می‌شود. بعد نقش‌ها را با رنگ‌های مورد نظر، رنگ آمیزی می‌کنند و در کوره می‌گذارند تا پخته شود. البته برای هر رنگ،

کاشی باید در کوره گذاشته شود، چون در غیر این صورت رنگها مخلوط می‌گردد. کاشی معرق هم به طریق کاشی هفت رنگ تهیه می‌شود، در این حالت هر کاشی فقط یک رنگ دارد و بعد از تهیه قطعات کوچک مربوط به یک نقش، آنرا در کنار هم قرار می‌دهند و دور آنرا قالب می‌گیرند و پشت قالب را یک ملاط رقیق می‌ریزند، پس از چند روز که خشک شد، قالب را باز می‌نمایند و کاشی را در محل مورد نظر مصرف می‌کنند.

در دوران قاجاریه، برای زینت ساختمان‌ها بخصوص نمای عمارات و دیوارهای زیرزمین‌ها و حوضخانه‌ها، از کاشی‌هایی که نقش انسان و حیوان داشته استفاده کرده‌اند که نمونه‌های آن امروز در ساختمان‌های قدیمی و حمام‌ها دیده می‌شود. شکل (۱۷۳ - ۱۷۴)

شکل ۱۷۳. نمونه‌یی از کاشی‌های دوره قاجاریه

شکل ۱۷۴- نمونه‌یی از کاشی‌های دوره قاجار

فلزکاری در زمان قاجاریه

فلزکاری در زمان قاجاریه

به کار بردن ظروف سیمین و زرین به علت رکود طلا و نقره و عدم تحرک سرمایه، در مذهب اسلام ممنوع است. به همین جهت هنرمندان بیشتر از فلزات دیگر مثل آهن و مس و مفرغ، ظروف و اشیاء بسیار زیبایی ساخته‌اند که نشانه مهارت و ذوق و سلیقه آنها است.

اشیاء فلزی این دوره که نمونه‌های آن در موزه‌های دولتی و خصوصی و همچنین منازل وجود دارد عبارت است از سینی، تنگ، آبخوری، گلدان، جعبه و غیره که بیشتر دارای تزیینات زیبا است و گاه هنرمندان برای تزیین این اشیاء از خطوط مختلف استفاده کرده‌اند و گاهی از نقوش هندسی و طرحهای اسلیمی و نقوش برجسته.

از جمله تزییناتی که برای ظروف زرین و سیمین، بعد از دوران صفویه معمول گردیده و در دوران قاجاریه راه کمال پیموده، بیشتر طریقه میناکاری ظروف است.

هنرمندان در این دوره توانسته‌اند، نقوش زیبایی با لعاب رنگارنگ بر روی اشیاء زرین و سیمین به وجود آورند.

طرحهایی که بر روی این ظروف دیده می‌شود، عبارت است از نقش پرندگان، گل مینا، گل سرخ که بیشتر با ترنج‌های طلاکوب جلوه‌گری می‌نماید.

تعداد زیادی اشیاء مختلف چون قلیان، کاسه، دستبند، گوشواره، گلدان وجود دارد که به طریق مذکور آرایش گردیده.

علاوه بر ظروف مینایی، اشیایی چون جعبه‌های فولادی زرانود و مجسمه‌های پرندگان و حیوانات وجود دارد که با طلا و مس ترصیع یافته است.^(۱)

زرگران و فلزکاران دوره قاجاریه، روی ظروف مختلف میناکاری کرده‌اند، به خصوص قلیانهایی از طلا و نقره ساخته‌اند و روی آن را طرح‌های برجسته انداخته و با سنگهای قیمتی و جواهرات تزیین نموده‌اند.^(۲)

در اصفهان انواع و اقسام ظروف برنجی، مانند سینی‌های بزرگ و کوچک، قندیل، چراغهای مشبک و انواع کاسه، بشقاب، شمعدان و غیره می‌ساختند و هنوز هم می‌سازند.

در اصفهان ظروف نقره نیز ساخته می‌شود، که روی آنرا با تصاویر برجسته تزیین می‌کنند. یک نوع ظرف نقره در شیراز ساخته می‌شود، که طرح‌های آن بیشتر از نقش حجاری‌های تخت جمشید اقتباس شده است و این نقش‌ها برجسته و بسیار ظریف و زیبا است.

زنجان بجهت ساختن ظروف نقره مشبک و مفتول کاری معروف است. در این ظروف طرحهای زیبایی را با مفتول خیلی نازک نقره می‌ساختند و هنوز هم رواج دارد.

طلا و نقره کاری نیز در تبریز رایج بوده است و هنوز هم هنرمندان به این کار اشتغال دارند. از آثار فلزی دوره قاجاریه در موزه‌های داخلی و خارجی وجود دارد، از جمله دو جعبه فولادی زرکوب با نوشته‌هایی به خط نستعلیق به طور برجسته در موزه ایران باستان موجود است.

یکی دیگر از کارهای فلزکاری، ساختن خنجرهای متنوع است که در دوره قاجاریه، زیب‌کمربند اعیان و اشراف و صاحبان مشاغل عالی بوده است.

خنجرهای ساخت ایران بر دو نوع است، بعضی دارای تیغه راست و بعضی دارای تیغه کج هستند، خنجرهای نوع اول دارای دسته‌هایی از یک نوع استخوان بنام شیرماهی است و حاشیه‌های تیغه را گاهی طلاکاری و عباراتی روی آن نقش می‌کردند که بیشتر مخصوص اعیان و اشراف بوده

۱- مجله هنر و مردم، شماره ۷۳، ص ۱۲.

۲- تاریخ صنایع ایران، کریستی ویلسن، ص ۲۱۱.